Прегледни научни рад
УДК:316.624:341.48/49
ДОИ:10.7251/ZND2601217B

ОСНОВНИ ИЗВОРИ ОДГОВОРНОСТИ ЗА МЕЂУНАРОДНА КРИВИЧНА ДЕЛА

Академик проф. др Мирослав Бањак
Факултет за европске правно-политичке студије Београд[155]

Абстракт: *Рад се бави анализом примарних извора одговорности за међународна кривична дела у оквиру савременог међународног кривичног права. Посебна пажња посвећена је улози међународних уговора као кључних правних аката у дефинисању кривичних дела и утврђивању одговорности, са освртом на најзначајније инструменте међународног права. У раду се даље разматра значај статута ad hoc трибунала, Међународног кривичног трибунала за бившу Југославију и Међународног кривичног трибунала за Руанду, који су кроз своју праксу допринели развоју стандарда кривичне одговорности на међународном нивоу. Посебан део рада посвећен је општим правним начелима признатим од стране просвећених народа, као и општим начелима међународног кривичног права, која представљају важан извор за попуњавање правних празнина и обезбеђивање правичности у поступању. Анализом наведених извора указује се на њихову међусобну повезаност и комплементарност у изградњи система одговорности за најтежа кривична дела од значаја за међународну заједницу. Циљ рада је да се сагледа значај и домет ових извора у формирању и примени норми међународног кривичног права, као и њихов утицај на развој савремених правних стандарда.*

Кључне речи: *међународна кривична дела, извори права, међународни уговори, општа правна начела, међународно кривично право, кривична одговорност.*

Увод

Бављење кривичном одговорношћу за међународна кривична дела подразумева свеобухватно сагледавање извора права који чине нормативни оквир унутар којег се идентификују и примењују правила релевантна за утврђивање одговорности у конкретним случајевима. Ови извори представљају полазиште за разумевање како самих кривичних дела, тако и услова под којима се одређено лице може сматрати одговорним. У том смислу, у теорији је општеприхваћено становиште да формалне изворе кривичног права чине правни акти који садрже кривичноправне норме – норме којима се одређују међународна кривична дела, прописују санкције за њихове учиниоце, као и утврђују основи и услови кривичне одговорности и кажњивости. Полазећи од оваквог схватања, могло би се закључити да међународно кривично право, бар на први поглед, не сусреће значајне потешкоће у погледу идентификације извора права који се примењују у конкретним ситуацијама.[156]

Ипак, сложеност овог питања постаје очигледна уколико се извори права посматрају шире, односно не само у формалном, већ и у материјалном и емпиријском смислу. У том контексту, извори међународног кривичног права обухватају не само писане правне акте, већ и

[155] baljak.miroslav@gmail.com

[156] Д. Јовашевић: *Међународна кривична дела: Одговорност и кажњивост*, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2010, стр. 117.

друштвене односе, вредности и потребе које условљавају настанак и развој кривичноправних норми. Такво разумевање указује да право није изолован систем норми, већ динамичан процес који се обликује под утицајем различитих друштвених, политичких и историјских фактора. Управо због тога, утврђивање применљивих извора права у пракси представља сложен и често деликатан задатак, који захтева не само познавање позитивног права, већ и разумевање ширег контекста у коме се оно примењује.

Извори међународног кривичног права имају вишеструку улогу у систему међународне правде. Пре свега, они представљају основу за обезбеђивање правне сигурности, јер омогућавају доследну и предвидиву примену права у поступцима утврђивања кривичне одговорности. Истовремено, они делују као механизам ограничења, спречавајући произвољност у тумачењу и примени норми, што је од посебног значаја имајући у виду тежину и последице међународних кривичних дела. Поред тога, извори права имају и развојну функцију, будући да одражавају достигнути степен развоја међународног кривичног права, али и указују на правце његовог даљег усавршавања.

У разматрању извора међународног кривичног права неопходно је поћи од савременог поимања ове правне гране, које је резултат дуготрајног историјског развоја и еволуције међународне заједнице. Посебан значај у том контексту има разграничење између међународних кривичних дела у ужем смислу, која представљају најтеже повреде међународног права од интереса за целокупну међународну заједницу, и међународних кривичних дела у ширем смислу, која обухватају и дела са елементом иностраности или међународним значајем. Ова подела није само теоријског карактера, већ има непосредан утицај на одређивање релевантних извора права и њихову примену у конкретним случајевима.[157]

Коначно, важно је указати и на однос међународног кривичног права са другим гранама права, пре свега међународним јавним правом, али и унутрашњим кривичним правом држава. Тај однос додатно усложњава питање извора права, јер подразумева преплитање различитих правних система, норми и принципа. Управо из тог разлога, анализа извора одговорности за међународна кривична дела не може бити сведена на формално набрајање правних аката, већ мора обухватити и њихову међусобну повезаност, хијерархију и практични значај у поступку примене права. Ово питање стога остаје једно од кључних и истовремено најизазовнијих у савременој теорији и пракси међународног кривичног права.

Међународни уговори

Међународни уговори несумњиво заузимају централно место међу изворима међународног кривичног права. Овакав став заснива се на чињеници да управо путем уговора државе, као носиоци суверенитета, на сагласан и правно обавезујући начин уређују међусобна права и обавезе у области инкриминације најтежих кривичних дела од значаја за међународну заједницу. Уговорни механизам омогућава прецизно дефинисање бића кривичних дела, укључујући њихове објективне и субјективне елементе, као и утврђивање различитих облика кривичне одговорности, што представља кључну претпоставку за њихово ефикасно процесуирање.

Значај уговора као извора права посебно је видљив у делу односа између норми унутрашњег и међународног права, а које се огледају у потреби да се норме унутрашњег права прилагоде одредбама закљученог и ратификованог међународног уговора. О томе сведоче одредбе женевских конвенција из 1949. године које подразумевају непосредну примену за државе уговорнице (члан 1. Прве Женевске конвенције, Друге Женевске конвенције, Треће

[157] С. Аврамов, М. Крећа: *Међународно јавно право*, Савремена администрација, Београд, 2001, стр. 45.

Женевске конвенције и Четврте Женевске конвенције) и допунски протоколи уз женевске конвенције из 1977. године[158] или у делу у коме се норме међународног права сматрају саставним делом унутрашњих правних поредака како их третирају поједина национална законодавства. Такође и Устав Републике Србије у члану 16. став 2. одређује да су „општеприхваћена правила међународног права и потврђени међународни уговори саставни део правног поретка Републике Србије и непосредно се примењују“. На овом месту не пренебрегавамо чињеницу да су поједина кривична дела кажњива без обзира на постојање или непостојање инкриминација у нормама унутрашњег правног поретка. Имајући у виду да се у конкретном случају бавимо међународним кривичним делима у ужем смислу, потреба усклађивања унутрашњих и међународних норми несумњива је, како са аспекта уговора, тако и са аспекта општих норми међународног права.

Под уговорима који представљају основ међународног кривичног права убрајамо норме „хашког права“ из 1907. године, норме „женевског права“ из 1949. године, Конвенцију о спречавању и кажњавању злочина геноцида, статуте *ad hoc* војних и цивилних судова, као и одредбе Статута Међународног кривичног суда. Наведени извори права имали су пресудан утицај на све остале изворе права који су уследили почев од статута међународних војних судова, *ad hoc* трибунала до Статута Међународног кривичног суда имајући у виду утицај на национална законодавства, као и на судску праксу и правну теорију као „помоћних средстава за утврђивање извора права“.[159] Разматрајући уговоре као изворе права указује се на њихову разноврсност. У том смислу указујемо на чињеницу да они могу бити билатерални, регионални, мултилатерални, легислативни или контрактуални уговори.[160] Последњи значајан пример статута као извора права, представља Статут Међународног кривичног суда, који представља „легислативни мултилатерални уговор отвореног карактера“.[161]

У светлу уговора као извора права, указујемо да је значај билатералних, регионалних и мултилатералних уговора већи код међународних кривичних дела у ширем смислу, полазећи од чињенице да међународна кривична дела у ужем смислу имају своје изворе у међународним конвенцијама које су као такве већ примењиве као главни извор права, али и као извор права који можемо подвести под међународни обичај или општа правна начела.

Статути *ad hoc* трибунала

Једну од карактеристика развоја међународног кривичног права представља оснивање и функционисање *ad hoc* трибунала, међународних судова и других мешовитих и хибридних судова[162], чија пролиферација у последњој деценији двадесетог века представља незаобилазну чињеницу у развоју међународног кривичног права[163]. Из тог разлога статути *ad hoc* трибунала и међународних судова као извори права заслужују посебан осврт. Ово из разлога што сам процес настајања статута *ad hoc* судова одудара од концепта уговорног прихватања

[158] Службени лист СФРЈ – Међународни уговори, број 16/78.

[159] Д. Јовашевић: *Међународна кривична дела: Одговорност и кажњивост*, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2010, стр. 119.

[160] Ibidem, стр. 120.

[161] Т. Шурлан: *Злочин против човечности у међународном кривичном праву*, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 241.

[162] Д. Јовашевић: *Међународна кривична дела: Одговорност и кажњивост*, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2010, стр. 97.

[163] Крајем двадесетог века основани су *ad hoc* трибунали: Међународни кривични трибунал за бившу Југославију, Међународни кривични суд за Руанду, као и мешовити судови у Источном Тимору, Косову и Метохији, Камбоџи, Сијера Леонеу.

међународних обавеза што омогућава да се ови извори права третирају ван категорије уговора или међународних конвенција (уговорног карактера).

Са друге стране, легитимитет одлука ових органа често је био предмет разноврсних критичких разматрања. Приговор начела законитости је тек један од многих приговора са којима се суочава судска пракса и правна теорија. Како би се данас могао третирати Закон број 10. Контролног савета за Њемачку? Да ли би се овај акт могао сматрати као извор права у смислу међународних конвенција или као национални извор права, имајући у виду да је исти донет (према наводима из увода) „у циљу извршења одредби Московске декларације од 30. октобра 1943. године, Лондонског споразума од 8. августа 1945. године и Статута Међународног војног суда у Нирнбергу“[164], као и имајући у виду чињеницу да је донет од стране представника сила победница у рату, а не од стране домицилних власти?

Сама генеалогија *ad hoc* судова указује на комплексност извора права. Међународни војни суд у Нирнбергу основан је Споразумом влада савезника од 8. августа 1945. године као „суд за суђење ратним злочинцима чија кривична дела немају посебну географску опредељеност[165]“. Суд је устројен као четворочлано тело именовано од страна потписница Статута, односно од стране савезника. Значајан куриозитет представљају одредбе Статута које утврђују да суд није везан формалним прописима доказног поступка (члан 19.), те одредбе који не омогућавају право на жалбу (члан 26.) и омогућавају Контролном савету за Њемачку, као политичком телу да смањи, повећа или измени осуду (члан 29.). Са друге стране, Међународни војни трибунал за Далеки Исток је установљен појединачним актом, тј. извршном наредбом врховног команданта савезничких снага генерала Дагласа Мекартура од 19. јануара 1946. године којим су именовани и чланови овог Трибунала.[166]

Упркос бројним сличностима са Статутом Међународног војног суда у Нирнбергу, овај Трибунал је своју надлежност у смислу *ratione temporis* проширио на временски период од 1928. до 1945. године. Он је још у току свог рада био суочен са значајним оспоравањима процесне природе, који је у великој мери компромитовао и сам Трибунал. У том смислу приговори су се односили на чињеницу да јапански цар Хирохито није био обухваћен оптужбом јер је добио имунитет, до примедби процесног карактера које су указивале на бројне повреде права окривљених на правично суђење. Значајан реликт овог Трибунала представља пресуда у предмету Јамашита којом је установљена командна одговорност, као и приписивање командне одговорности цивилним лицима.

Период након Другог светског рата обележио је пораст броја *ad hoc* трибунала и хибридних судова. У том смислу се указује на „октроисани“ карактер оснивања Хашког трибунала и Међународног кривичног суда за Руанду од стране Савета безбедности, услед чега је Хашки трибунал до данашњих дана трпео значајне критике у погледу легалитета. На другој страни су међународни судови „треће генерације“ чији су репрезенти судови у Источном Тимору, Косову и Метохији, Камбоџи и Сијера Леонеу.[167] По начину оснивања ови судови представљају потпуну новину. Суд у Источном Тимору основан је Резолуцијом Савета безбедности 141/2002 којом је предвиђено оснивање Посебног већа за тешка кривична дела

[164] Љ. Прљета: *Злочини против човечности и међународног права – нирнбершка пресуда и документи о геноциду*, Службени лист СРЈ, Београд, 1992, стр .47.

[165] Ibidem, стр. 35.

[166] В. Ђуро Деган, Б. Павишић, В. Беширевић: *Међународно и транснационално кривично право*, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 458.

[167] Д. Јовашевић: *Међународна кривична дела: Одговорност и кажњивост*, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2010, стр. 197.

којим је уређен унутрашњи кривичноправни систем. Посебан преседан представља устројство судова на Косову и Метохији у којима су Уредбом Специјалног изасланика Генералног секретара ОУН именовани страни држављани као „међународни службеници“ у својству тужиоца и судија. Куриозитет овог суда представља чињеница да „интернационални карактер овог суда проистиче из „именовања“ специјалног изасланика Генералног секретара ОУН, као и да су исти били овлашћени да поступају без ограничења, како *ratione temporis,* тако и *ratione materie*.[168]

Посебност судова у Сиера Леонеу и Камбоџи огледа се у њиховом уговорном карактеру, али по први пут се међународни суд који суди за најтежа кривична дела формира путем уговора који потписују суверене државе са једном међународном организацијом. На основу свега наведеног, закључујемо да оваква пролиферација међународних судова након Другог светског рата омогућава деобу на војне, цивилне, хибридне, сталне и *ad hoc* судове. Овакав насумичан процес оснивања међународних судова и трибунала није допринео развоју међународног кривичног права, будући да је сам поступак оснивања ових судова био резултат односа снага у једном тренутку, да су исти садржали значајне недостатке у погледу утврђивања норми материјалног и процесног права. У том смислу важно је указати на начин оснивања Међународног кривичног суда, тј. на уговорни карактер приступа суду, као и на чињеницу да након дужег времена по први пут на једном месту су на свеобухватан начин одређене дефиниције кажњивих дела и природа одговорности за ова дела. Наравно, системски проблем Међународног кривичног суда налазимо у превеликом односу зависности према Савету безбедности, као и у чињеници да Статут у основи није садржао дефиницију агресије, коју је уврстио тек 2010. године на ревизионој конференцији у Кампали, са предстојећим дуготрајним поступком ратификације.

На првом месту, указује се на политичку природу органа који се јављају у улози доносиоца појединих аката који се јављају као извор права. Пракса ОУН је показала да су поједини органи ОУН приступали доношењу резолуција којима је вршена квалификација појединих дела у кривичноправном смислу, а која је са аспекта међународног кривичног права могла бити подвргнута значајном критичком осврту. Указујемо на чињеницу да је Генерална скупштина ОУН у Резолуцији број 47/121 од 18.12.1992. године констатовала „...да етничко чишћење представља један вид геноцида!“. Са друге стране, Комисија експерата је поступањем по захтеву Савета безбедности[169] покушала да путем појмовног дефинисања етничког чишћења одреди и правну квалификацију овог дела. Тако се у извештају наводи „да се у пракси етничког чишћења стичу елементи злочина против човечности и ратног злочина“.[170] На овом месту указујемо и на Резолуцију Савета безбедности број 827 од 25. маја 1993. године којом је утврђена обавезујућа снага Резолуције у погледу сарадње са Хашким трибуналом. Истоветне обавезе утврђене су и у Резолуцији Савета безбедности којом је основан Међународни кривични суд за Руанду.

Овакви извори права представљају куриозитет полазећи од чињенице да је орган-доносилац норме без обзира на свој политички карактер приступао вршењу правне квалификације појединих међународних кривичних дела, ван самог акта које третирамо као извор права. Све то је за последицу имало и прихватање ставова органа ОУН у поступку утврђивања облика кривице. Закључак Хашког трибунала о имплицитном садржају доктрине

[168] Ibidem, стр. 102.

[169] Резолуција Савета безбедности број 780 од 6. октобра 1992. године.

[170] Р. Гатман, Д. Риф: *Лексикон ратних злочина*, Самиздат, Београд 1999, стр.56.

заједничког злочиначког подухвата у оквирима Статута (који је донео Савет безбедности) кроз позивање на изјаве и извештаје Генералног секретара ОУН, те закључке органа доносиоца, један је од примера ограничавајућег карактера овог извора права. Још једна проблематична тачка оваквих извора права представља могућност да се кроз њих изграђује кривичноправни режим на нивоима политичког одлучивања који је, по правилу, заснован на неједнакости чланова међународног друштва. Са друге стране, наведене резолуције наводимо као пример извесног одступања од уговорног карактера других извора међународног кривичног права као што су: Конвенција о спречавању и кажњавању злочина геноцида, Први и Други Допунски протокол уз женевске конвенције, Статут Међународног суда правде, те Статут Међународног кривичног суда, који имају карактер вишестраних уговора, а које можемо сврстати и у општа правна начела међународног права.

Имајући у виду да наведени акти (резолуције Савета безбедности као једнострани акти међународне организације) представљају изворе права, као и чињеницу да нису уговорног карактера, тј. не заснивају се на уговорном приступу, али уз присутну чињеницу обавезности, тј. да имају карактер *erga omnes*, сматрамо да се ови извори права ипак не могу у потпуности поистоветити са примарним тј. главним изворима права у виду међународних конвенција и уговора. Стога сматрамо да статутима трибунала и судова треба дати карактер „помоћног извора права“, раме уз раме са судском праксом или међународним обичајима. Указујемо на чињеницу да се статути *ad hoc* трибунала, иако проистекли из аката међународних организација у оквиру вршења својих овлашћења, у делу у коме се одређује њихова стварна надлежност, позивају управо на међународне уговоре.

У том смислу тешко је прихватљив закључак који овакве изворе права поистовећују са међународним уговорима, као што то чини Хашки трибунал. О схватању Статута хашког трибунала као извора права довољно сликовито сведочи крајње контроверзан закључак овог трибунала: „Но, није потребно да то кривично дело, односно вид одговорности буду изричито поменути да би потпадали под надлежност Међународног суда. За разлику од, на пример Римског Статута сталног Међународног кривичног суда, Статут Хашког трибунала није и нема намеру да буде пажљиво разрађен кодекс који изричито предвиђа сваку могућу ситуацију и њено решење. Он више-мање уопштено дефинише оквир надлежности унутар којег је Међународном суду поверен мандат да делује“. На овај начин статути *ad hoc* трибунала јављају се као извори права, како од стране доносиоца, тако и кроз позивање на већ постојеће несумњиве изворе права.

Општа правна начела призната од стране просвећених народа

Овај извор права се у једној мери поклапа са извором права у виду „општих правних начела међународног кривичног права“. Међутим, без обзира на наведени закључак, сматрамо да постоје и значајне специфичности које проистичу из природе међународног кривичног права, па из тог разлога у прилици смо да раздвојимо ова два извора права. Дамгард наводи да се ови извори права препознају као „независни извори међународног права“.[171] Уколико се задржимо на квалификативу „препознају цивилизовани народи“, уз опаску да се овакво одређење данас може третирати као анахронизам који је можда имао оправдања у време усвајања Статута Међународног суда правде у коме је процес деколонизације био тек у обећавајућој најави, указујемо да се данас овај извор права може одређивати као „принципи који су заједнички већини препознатих правних система“, а не о принципима потврђеним од стране свих цивилизованих нација.

[171] C. Damgard: *Individual Criminal Responsibility for Core International Crimes,* Springer, 2008, p. 34.

Данас овај извор права омогућава супротна значења. Деган наводи да се „општа правна начела схватају као основ сваког правног односа, без којих ниједан правни поредак, било унутрашњи, било међународни не би могао да функционише...у супротном схвата се као овлашћење или позив судији да прибегне начелима заједничким унутрашњем праву држава које се сматрају развијеним. Дакле, у првом значењу, ошта правна начела основ су сваког права, а у другом случају она су његов супсидијарни извор у недостатку неког одређенијег правила“.[172] У том смислу и Јовашевић истиче: „Она нису настала са намером да уреде и регулишу конкретне односе у међународној заједници у одређеном временском периоду, али без њих правни поредак-међународни, транснационални, супранационални или унутрашњи не би био могућ, нити би могао ефикасно деловати“.[173] Карактеристика овог извора права огледа се у чињеници да он представља својеврсну сублимацију правних норми у виду општих начела кроз креирање апстрактних правила које егзистирају у унутрашњем правном поретку већег броја држава које творе међународно друштво. У суштини, ови принципи ма како били општи, од значаја су јер указују на историјски развој, као и што могу да служе као помоћно средство за интерпретацију међународног уговорног или обичајног права.

Зато се овај извор права одликује највећом апстрактношћу. Из овог карактера проистиче и његова неодређеност, те могућност само начелне применљивости на конкретан случај. Аврамов врши разграничавање овог извора међународног права са начелима међународног права[174], па начела међународног права ставља испред овог извора права. Имајући у виду овакво одређење овог извора права, поставља се питање да ли се у овај извор права могу убрајати начела кривичног права која проистичу из највећих правних система у условима када се она не могу поистоветити са начелима међународног кривичног права. Ови принципи се преклапају са појединим принципима које наводимо и као опште принципе међународног или међународног кривичног права, и то се најсликовитије види у приниципу *nullum crimen sine lege*, *nulla poena sine lege*, принципу *ne bis in idem* или претпоставци невиности.

На разлику између општих начела међународног кривичног права и општих начела међународног права, са једне стране, и општих начела кривичног права која признаје заједница држава, са друге стране, указује и Касезе[175]. Основ за ово разликовање можемо пронаћи у чињеници да би се у овај извор права уврстила и она начела и принципи који још увек нису нашли своје отелотворење у систему међународног кривичног права. Од значаја је и сам процес стварања норми међународног кривичног права који се креће од међународног друштва ка државама, за разлику од овог извора права код кога процес изградње начела иде у супротном правцу од држава ка међународном друштву. Сама чињеница да и Статут Међународног кривичног суда у члану 21. овај извор права сврстава у трећи извор (или трећу категорију) указује да се и он може јавити као помоћни извор права у случају „када се не може применити ниједан од горе поменутих извора“.

Уосталом, уколико би се овом извору права дало дејство примарног извора права, онда би међународни уговори (који не би били у сагласју са овим изворoм) морали да устукну пред

[172] В. Ђуро Деган, Б. Павишић, В. Бешировић: *Међународно и транснационално кривично право*, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 36.

[173] Д. Јовашевић: *Међународна кривична дела: Одговорност и кажњивост*, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2010, стр. 118.

[174] С. Аврамов, М. Крећа: *Међународно јавно право*, Савремена администрација, Београд, 2001, стр. 61.

[175] А. Касезе: *Међународно кривично право*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр. 35.

њим. У том светлу и Статут Међународног кривичног суда (будући да начела међународног права сврстава у трећу групу извора, иза одредби самог Статута и правила поступка), садржи потенцијалну контрадикторност у основи.

Општа начела међународног кривичног права

Значај овог извора права огледа се у специфичностима којима обилује међународно кривично право у односу на друге гране права. Потреба да се ова начела раздвоје од других извора права, посебно од општих правних принципа и општих начела међународног права, заснива се на чињеници да у поступцима утврђивања кривичне одговорности општа начела нису увек довољан извор. У таквим условима поставља се питање идентификације и примене ових начела. Касезе закључује: „Општа начела међународног права састоје се од оних начела која су инхерентна међународном правном систему. Њихова идентификација не захтева предузимање сложеног упоредног проучавања свих главних система света, већ се могу сагледати – користећи, при томе, методе уопштавања и индукције-посматрањем главних особина међународног правног поретка[176]“.

У том смислу илустративан је закључак Хашког трибунала: „Пошто је суочено са различитим решењима у унутрашњим правним системима, Претресно веће сматра да поштено решење може произаћи, како из циља одредаба Статута, тако и из општих идеја на којима почива Статут, те из општих начела правде које прихватају правници и примењују војни судови... Због тога је на већу да покуша да нађе опште начело које ће бити у складу са основним карактеристикама и захтевима међународне кривичне правде“.

У општа начела кривичног права убрајамо принцип легитимности, принцип солидарности и сарадње међу државама, принцип узајамног поверења међу државама, принцип елиминације политичке обојености, принцип организоване борбе против криминалитета, принцип заштите основних права човека, принцип хуманости, принцип праведности, принцип сразмерности и принцип индивидуализације казне[177]. На другој страни су начела уже природе која су карактеристична за кривично право, а које уз потребне измене усваја и међународно кривично право. У та начела убрајају се: начело законитости, начело презумпције невиности окривљеног, начело *lex mitius,* начело кривице, начело правичног суђења и поступања у разумном року, начело *ne bis in idem*, право на жалбу, право на накнаду штете.

Стојановић указује на одређене специфичности начела међународног кривичног права, као и на одређене спорне сегменте код појединих начела. У том смислу начело законитости је шире одређено на начин који у себи садржи четри сегмента (*nulla poena sine lege scripta, nulla poena sine lege praevia, nulla poena sine lege certa* и *nulla poena sine lege stricta*). Начела легитимности, индивидуалне субјективне одговорности, солидарности и узајамног поверења међу државама, хуманости и начела праведности и сразмерности се према овом аутору суочавају са значајним изазовима услед различитог поступања појединих држава или међународних организација до мере да се иста у потпуности угрожавају[178]. Јовашевић сублимира ова начела у историјском развоју и као основна начела међународног кривичног права (поред начела општијег карактера) наводи начело законитости (или легалитета), презумпцију невиности окривљеног, *lex mitius*, принцип кривице, принцип правичног и брзог

[176] Ibidem, стр. 36.

[177] Д. Јовашевић: *Међународна кривична дела: Одговорност и кажњивост*, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2010, стр. 107.

[178] З. Стојановић: *Међународно кривично право*, Правна књига, Београд, 2008, стр. 17-31.

суђења (које у себи инкорпорира право на независтан и непристрасан суд, право на решење кривичне ствари правилно, јавно и у разумном року и право на коришћење процесних права од стране окривљеног, посебно да буде обавештен о оптужби и основама оптужбе, те право на одбрану, право на једнакост оружја итд.), принцип *ne bis in idem*, право на жалбу у кривичним предметима, право на накнаду штете због незаконитог лишења слободе или погрешне кривичне осуде, принцип незастарелости најтежих међународних кривичних дела, идентитет двоструке кажњивости, принцип *aut dedere aut judicare*[179].

Начело законитости подразумева скуп других начела која се у међународном кривичном праву јављају и виду забране повратног дејства закона *(nullum crimen sine lege praevia*), забране употребе аналогије (*nullum crimen sine lege stricta*), начело писаног закона (*nullum crimen sine lege scripta*), начело одређености законских описа (*nullum crimen sine lege certa*) и начело да нема казне без законске инкриминације (*nulla poena sine lege*). Важна његова карактеристика огледа се у чињеници да је начело законитости из националних правних система преузето као основно у најважнијим међународним правним актима (Универзална декларација о правима човека, Међународни пакт о грађанским и политичким правима, Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода). Суштински значај овог начела огледа се у гарантивној функцији и правној сигурности сваког ко се суочава са оптужбама за најтежа кривична дела, да неће бити гоњен за она дела која нису била инкриминисана пре него што су иста учињена. Ово је уједно најкомплексније начело које је било предмет значајних разматрања и полемика у процесу пред Међународним војним судом у Нирнбергу, све до усвајања Статута Међународног кривичног суда.

Начело индивидуалне кривичне одговорности је једно од најзначајних начела које у последњих двадесет година кроз праксу *ad hoc* трибунала бива све више релативизовано до крајњих граница. Нови поглед на ово начело присутан је још од суђења у Нирнбергу које је довело до објективизације субјективне кривичне одговорности. То је дошло до изражаја у делу у коме се утврђивала одговорност организација, из које је проистекла одговорност по основу самог чланства у некој криминалној организацији на основу чл. 9. и 10. Статута Међународног војног суда у Нирнбергу и члана 2. став 1. тачка д) Закона број 10. Контролног савета за Немачку. Након тога међународно кривично право кретало се даље у правцу објективизације индивидуалне одговорности кроз креирање доктрина о командној одговорности, заједничком злочиначком подухвату, као и предлозима за увођење кривичне одговорности државе и међународних корпорација.

У том смислу видимо и значај Статута међународног кривичног суда који остаје на принципу индивидуалне кривичне одговорности са одређеним одступањима које омогућавају широка одређења одредби члана 25. Статута. Једно од значајних начела је и начело забране аналогије које сматрамо специфичним у међународном кривичном праву будући да ограничења овог принципа у међународном јавном праву већ постоје у релевантним одредбама Статута Међународног суда правде. Овај принцип је последњи пут потврђен усвајањем Статута Међународног кривичног суда који у члану 22. изричито забрањује употребу аналогије у утврђивању значења прописа, док у члану 21. Статут Међународног кривичног суда прибегавање начелима кривичног права сврстава у помоћне изворе права у условима када се не може применити Статут, Правила поступка и извођење доказа и потом уговори, принципи и начела међународног права и права оружаног сукоба.

[179] Д. Јовашевић: *Међународна кривична дела: Одговорност и кажњивост*, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2010, стр. 107-110.

На овом месту важно је указати на разлике у принципима међународног кривичног прва које настају у домену конкретне примене норми. Ове разлике карактеристичне су за *ad hoc* судове. И површан преглед принипца које овде наводимо, у смислу „основних и руководних начела међународног кривичног права,[180]“ указује на велике разлике у погледу *ratione materie,* а који су имали своје консеквенце и у погледу идентификације и утврђивања одговорности за међународна кривична дела (о наведеном сведочи надлежност за одређена кривична дела која је у свим судовима основаним након Другог светског рата одређена различито). Из ових принципа проистичу разлике које можемо свести на ниво недоследности, а које пристичу из статута Међународног војног суда у Нирнбергу, Хашког трибунала, Међународног кривичног суда за Руанду, те Међународног кривичног суда. Ту, пре свега, имамо у виду различит приступ одређивању извора права, затим третирање саучесничке одговорности, одговорности по основу чланства у организацијама, као и примени института командне одговорности, приписивост командне одговорности на цивилна лица, те примени института заједнички злочиначки подухват у сва три своја облика. Такође значајна разлика је присутна и у односу према начелима којима се уређује положај окривљеног у кривичном поступку.

Закључујемо да су начела међународног кривичног права као извор права веома драгоцена, те да у поступку утврђивања одговорности за међународна кривична дела имају посебан значај. Овоме у прилог иде и чињеница да су ова начела у највећој мери већ присутна, како у међународноправним актима, тако и у националним законодавствима с тим што их сврставамо у помоћне изворе права, будући да долазе до изражаја у условима када не може да се утврди примена основних извора права

Начела међународног кривичног права можемо сврстати у две групе. Првој групи припадају начела која се у ужем смислу односе директно на процес утврђивања кривичне одговорности као што су: начело законитости, презумција невиности, начело о примени блажег закона, начело индивидуалне кривичне одговорности, начело правичног суђења, начело *ne bis in idem* и сл. који су карактеристични за кривичноправне системе. На другој страни су начела која на општи начин утврђују основне принципе одговорности и правде који требају да помире две наизглед крајности: борбу против међународних кривичних дела и заштиту виталних интереса међународног друштва и кажњавање учиниоца на начин који омогућава правну сигурност и заштиту права окривљених. Колико далеко може ићи примена општих начела указује и примена „Радбрухове формуле“ која се заснива на схватању „да се позитивно право мора сматрати противно правди и непримењивим када је несклад између права које се заснива на закону и правде тако неподношљиви да закон мора устукнути пред правдом[181]“. У перспективи, сматрамо да ће овај извор права добијати на значају услед значајних промена које се одвијају у друштву, а које имају своје консеквенце и у погледу вршења кривичних дела, на које нису примењиве постојеће норме међународног кривичног права. У том смислу илустративна је полемика која се одвијала пред Хашким трибуналом у погледу појмовног одређивања и класификације силовања у предмету Фурунџија[182]. Наравно, примена овог извора права омогућава уједно и највећи степен дискреционог одлучивања и процесног уопштавања (како закључује Касезе), што није увек у складу са начелом стриктне законитости. Из тих разлога међународно кривично право свој развој мора да настави кроз кодификације смањујући на тај начин могућност употребе овог извора права.

[180] Ibidem, стр. 110.

[181] А. Касезе: *Међународно кривично право*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр. 162.

[182] Пресуда Жалбеног већа у предмету Фурунџија, параграф 177.

Закључак

Анализа примарних извора одговорности за међународна кривична дела показује да савремено међународно кривично право почива на сложеном и вишеслојном нормативном оквиру, у којем се преплићу различити извори права. Међународни уговори, као најзначајнији формални извори, обезбеђују јасну и обавезујућу правну основу за инкриминацију најтежих кривичних дела и утврђивање услова кривичне одговорности. Истовремено, статути *ad hoc* трибунала, попут Међународног кривичног трибунала за бившу Југославију и Међународног кривичног трибунала за Руанду, одиграли су значајну улогу у конкретизацији и даљем развоју ових норми кроз судску праксу. Посебан значај имају и општа правна начела призната од стране просвећених народа, као и општа начела међународног кривичног права, која доприносе попуњавању правних празнина и обезбеђивању правичности у примени права. Ови извори, иако мање формализовани, имају важну улогу у очувању кохерентности правног система и омогућавају флексибилност у тумачењу и примени правних норми.

Међусобна повезаност и комплементарност наведених извора указују на то да се одговорност за међународна кривична дела не може посматрати изоловано кроз један извор права, већ искључиво кроз њихово заједничко деловање. Управо у томе се огледа специфичност међународног кривичног права, које се развија на пресеку различитих правних система и под утицајем динамичних друштвених и политичких околности.

У коначном, може се закључити да примарни извори одговорности представљају темељ за изградњу ефикасног система међународне кривичне правде, али и да њихова примена у пракси захтева континуирано унапређење и усаглашавање. Само кроз даљи развој и прецизирање ових извора могуће је обезбедити доследну примену права и ефикасно санкционисање најтежих повреда међународног права, што остаје један од кључних изазова савременог правног поретка.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Аврамов, С, Крећа, М: *Међународно јавно право*, Савремена администрација, Београд, 2001.
2. Гатман, Р, Риф, Д: *Лексикон ратних злочина*, Самиздат, Београд 1999.
3. Damgard, C: *Individual Criminal Responsibility for Core International Crimes,* Springer, 2008.
4. Деган, В. Ђуро, Павишић, Б, Бешировић, В: *Међународно и транснационално кривично право*, Службени гласник, Београд, 2011.
5. Јовашевић, Д: *Међународна кривична дела: Одговорност и кажњивост*, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2010.
6. Касезе, А: *Међународно кривично право*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005.
7. Прљета, Љ: *Злочини против човечности и међународног права – нирнбершка пресуда и документи о геноциду*, Службени лист СРЈ, Београд, 1992.
8. Резолуција Савета безбедности број 780 од 6. октобра 1992. године.
9. Службени лист СФРЈ – Међународни уговори, број 16/78.
10. Стојановић, З: *Међународно кривично право*, Правна књига, Београд, 2008.
11. Шурлан, Т: *Злочин против човечности у међународном кривичном праву*, Службени гласник, Београд, 2011.

BASIC SOURCES OF RESPONSIBILITY FOR INTERNATIONAL CRIMINAL OFFENCES

Abstract: *The paper deals with the analysis of primary sources of responsibility for international crimes within the framework of contemporary international criminal law. Special attention is paid to the role of international treaties as key legal acts in defining crimes and determining responsibility, with a focus on the most significant instruments of international law. The paper further discusses the importance of the statutes of the ad hoc tribunals, the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia and the International Criminal Tribunal for Rwanda, which have contributed through their practice to the development of standards of criminal responsibility at the international level. A separate part of the paper is devoted to general legal principles recognized by enlightened peoples, as well as to general principles of international criminal law, which represent an important source for filling legal gaps and ensuring fairness in proceedings. The analysis of the above sources indicates their mutual connection and complementarity in building a system of responsibility for the most serious criminal offenses of importance to the international community. The aim of the paper is to examine the importance and scope of these sources in the formation and application of the norms of international criminal law, as well as their influence on the development of modern legal standards.*

Keywords*: international criminal offenses, sources of law, international treaties, general legal principles, international criminal law, criminal responsibility.*